

KAPITTEL 7

Kirkeasyl og kirkebygg som hellig rom og tilfluktsted

Ralph Meier

Høgskulen i Volda

Abstract: The article has its starting point in church asylum as a phenomenon in Norway in the 1990s. It focuses on police practice related to church asylum and the rationale for this practice by state authorities in Norway. It also looks at the theological argumentation for church asylum in official church statements at that time in Norway. Both state authorities and the Church of Norway agree that church buildings do not have a special legal status and that church asylum is not a legal right. But the state authorities respect church asylum because of the understanding of churches as sacred places and protected areas. To better understand this view, the article also looks at the history of church buildings as sacred places. From a theological point of view, church asylum has its foundation historically both in the church building as a sacred room (*loci reverentia*) and in the Christian duty of helping people in need (*intercessio*). But the article also points out that the theological argumentation of church asylum based on the understanding of churches as sacred and protected places is no longer used, neither in Catholic nor in Protestant theology. The article concludes that the understanding of churches as sacred and protected places has its foundation in a long tradition that still exists in the population. This is also regarded as the reason why state authorities in Norway do not enter church buildings with police force.

Keywords: church asylum, sanctuary, holy place, sacred place, asylum seeker

Innledning

I mars 2018 søkte en afghansk familie kirkeasyl i Hønefoss kirke og igjen i november 2019 etter at utlendingsnemnda på nytt avslo søknaden om opphold i Norge. Begge gangene søkte familien kirkeasyl for å forhindre

Sitering av denne artikkelen: Meier, R. (2020). Kirkeasyl og kirkebygg som hellig rom og tilfluktsted. I K.-W. Sæther og A. Aschim (Red.), *Rom og sted: Religionsfaglige og interdisiplinære bidrag* (Kap. 7, s. 129–148). Oslo: Cappelen Damm Akademisk. <https://doi.org/10.23865/noasp.110.ch7>
Lisens: CC BY-ND 4.0.

utsendelse til hjemlandet (Vårt Land, 2019, s. 4). Kirkeasyl ble et kjent fenomen i begynnelsen av 1990-tallet med den første «kirkeasylbølgen». Men hvorfor og med hvilke formål søker mennesker kirkeasyl? Finnes det en teologisk begrunnelse for kirkeasyl, og hvordan håndterer myndighetene kirkeasyl og begrunner praksisen i Norge med å ikke gå inn med makt i kirkebygg? Disse spørsmålene søker artikkelen å svare på. I denne sammenhengen skal jeg gi en kort framstilling av kirkebyggets historie med søkelys på spørsmålet om hellig hus, og hvordan kirkeasyl ble til og blir begrunnet teologisk i katolsk og protestantisk teologi. Dette historiske perspektivet har jeg valgt å ta med fordi kirke som hellig rom spiller en viktig rolle i tanken om kirkeasyl, både i fortid og nåtid.

Bakgrunn for kirkeasylbølgen i Norge

Kirkeasyl som moderne fenomen i Norge oppsto først i februar 1993, og i løpet av dette året søkte mange kosovoalbanere kirkeasyl.¹ Borgerkrigen i det tidligere Jugoslavia som startet i 1991, drev mange mennesker på flukt, slik at i begynnelsen av 1993 befant ca. 300 000 flyktninger fra dette krigsområdet seg i Europa. Både Norge og Sverige gav i 1991 asylsøkere fra Kosovo midlertidig opphold på humanitært grunnlag. Sverige opphevet i løpet av 1992 ordningen om midlertidig opphold for asylsøkere fra Kosovo, og av de ca. 2000 kosovoalbanere som i begynnelsen av 1993 befant seg i Norge, hadde omtrent halvparten fått avslag i Sverige. Av frykt for en asylsøkerstrøm av kosovoalbanere fra Sverige bestemte den norske regjeringen 08.02.1993 å oppheve tilbakesendingsstoppen i likhet med Sverige. Mellomkirkelig råd i Norge tok i en uttalelse dagen etter avstand fra regjeringens vedtak og advarte imot å sende flyktningene tilbake til et potensielt krigsområde. Holdningen til Mellomkirkelig råd var i tråd med flere humanitære organisasjoner.²

1 Det finnes to enkelthendelser før «kirkeasylbølgen» i 1993, en gruppe asylsøkere fra Iran og Chile som søkte asyl i Lambertseter kirke i Oslo i 1987, og et kort kirkeasyl i 1990 (Vetvik & Omland, 1997, s. 26).

2 Se om foranledningen til kirkeasylene i Vetvik & Omland, 1997, s. 28.

Henrik Broberg, et dansk medlem i Regnbuen Antirasistiske Organisasjon i Tromsø, reagerte på regjeringens vedtak ved å kalle inn personer fra sin egen organisasjon og SOS Rasisme for å drøfte muligheten for kirkeasyl. Grunnen til dette var hans kjennskap til kirkeasylet i Blå Kors-kirken i København i 1991 hvor 60–70 libanesiske palestinere fikk opphold i Danmark etter et halvt år i kirkeasyl. Formålet med kirkeasyl skulle ifølge Broberg være at kirkeasylantene var sikret beskyttelse uten tidsbegrensning (Vetvik & Omland, 1997, s. 29). Gruppen rundt Broberg tok kontakt med kapellanen i Elverhøy kirke, Tromsø, presenterte situasjonen for kosovoalbanerne som svært vanskelig og ba om opprettelse av kirkeasyl. Etter positiv beskjed derfra tok gruppen kontakt med nærmeste asylmottak, og 12.02.1993 ble kirkeasylet i Elverhøy kirke opprettet for 14 kosovoalbanere. Dette skjedde under bred mediedekning fra aviser, radio og TV, noe som var et uttrykkelig formål for initiativtakerne til kirkeasylet fordi de ville lage et offentlig eksempel. Så mange asylsøkere som mulig skulle følge dette eksempelet og søke kirkeasyl over hele landet for å vise at det ikke var noen politisk begrunnelse for å sende kosovoalbanerne hjem (Vetvik & Omland 1997, s. 29f).

Det er verdt å merke seg den organiserte mediedekningen fra initiativtakerne til kirkeasyl og deres politiske agenda, å forhindre at asylsøkerne skulle sendes hjem til Kosovo. Ingen kirkelig organisasjon, kirkesamfunn eller menighet hørte til initiativtakerne og må derfor ikke blandes med dem. I et brev fra Oslo bispedømme til regjeringen 14.06.1993 ble det presisert at det ikke gikk ut en oppfordring fra offisielt kirkelig hold til å søke kirkeasyl (Oslo Bispedømmeråd, 1996, vedl. 1 s. 84). Kirkeasylet i Elverhøy kirke ble avsluttet to uker etter opprettelsen etter et løfte fra myndighetene om at asylantene skulle få 14 dagers skriftlig varsel ved fornyet avslag, og asylantene vendte tilbake til asylmottaket. Flere kirker og menigheter i hele Norge, også frikirker, fulgte eksempelet fra Elverhøy kirke og opprettet kirkeasyl etter innsats fra antirasistiske organisasjoner. I november 1993 var omtrent 650 kirkeasylanter registrert i 34 menigheter i Norge (Vetvik & Omland, 1997, s. 30–32).

Kirkeasylsituasjonen førte til flere samtaler mellom representanter fra kirken og regjeringen for å finne en løsning for asylsøkerne, dog uten resultat. Men den 19.11.1993, på siste dagen av kirkemøtet i Bergen,

presenterte sentrale ledere i Den norske kirke og Justisdepartementet en fellesuttalelse for kirkemøtet (Oslo Bispedømmeråd, 1996, vedl. 1 s. 91). Under kirkemøtet pågikk, etter ønske fra Justisminister Grete Faremo, hemmelige møter mellom disse representantene. Denne uttalelsen kom overraskende for kirkemøtet, men ble møtt med stående applaus (Vetvik & Omland, 1997, s. 34; Harris-Christensen, 2006, s. 10). I fellesuttalelsen lovde regjeringen en fornyet og sjenerøs behandling av alle asylsøknader for alle kosovoalbanske asylsøkere i Norge. Som forutsetning for denne fornyede behandlingen skulle alle asylsøkerne i kirkeasyl forlate kirkene og gå til asylmottak innen 01.12.1993. I den samme uttalelsen oppfordret kirkens organer asylsøkerne til å vende tilbake til asylmottakene siden behovet for kirkeasyl ikke lenger var til stede. Kirkeasylet i 1993 førte med andre ord til en ny behandling av alle søknader fra kosovoalbanske, uavhengig av om de søkte kirkeasyl eller ikke. Nesten alle kirkeasylsøkerne forlot kirken innen fristen, og alle asylsøkere fikk den lovede sjenerøse behandlingen.

Teologiske begrunnelser for kirkeasyl i Norge

Kirkeasyl-bølgen i 1993 kom uventet og traff kirken og menighetene uforberedt. Det ble viktig med en teologisk avklaring både for menighetene som ble berørt av kirkeasylet, og for myndighetene, som skulle forholde seg til dette. Jeg ser i det følgende kort på noen offisielle dokumenter fra kirkelig hold, med særlig oppmerksomhet på den teologiske argumentasjonen om kirkeasyl.

Det første offisielle kirkelige dokument var et brev fra bispemøtet til menighetene, 06.10.1993, «Til Den norske kirkes menigheter» (Oslo Bispedømmeråd, 1996, vedl. 5 s. 89; Johansen, 2004, s. 65–69). I innledningen sies det at kirkeasylet har igjen blitt en realitet uten at dette skyldes planlegging eller beslutning fra kirkens side. Så følger både prinsipielle teologiske synspunkt og praktiske råd til menigheter angående kirkeasyl. Den teologiske begrunnelsen for kirkeasyl er at «vedkommende befinner seg på hellig område» (Oslo Bispedømmeråd, 1996, vedl. 5 s. 89). Asylretten har røtter langt tilbake i tid og finnes også i Det gamle testamente, men er ingen skreven lov i Norge etter reformasjonen, heter det. Men

tanken om asylretten har overlevd i folkets bevissthet fordi kirken oppfattes som et viet sted «hvor Gud alene er herre, et sted bortenfor myndighetens maktsfære» (Oslo Bispedømmeråd, 1996, vedl. 5 s. 89). Det sies at det finnes en allment akseptert respekt for det hellige som også finner sitt uttrykk i myndighetenes instruks til politiet om ikke å gå inn i kirker med makt. Når mennesker har søkt tilflukt i det hellige rom fordi de føler seg alvorlig truet, kan heller ikke menighetene fjerne dem med makt fra kirkerommet. Denne teologiske begrunnelsen gir uttrykk for et nærmest ubetinget asyl i kirkerommet, basert på kirken som hellig sted og under forutsetning av en alvorlig trussel, subjektiv eller reell, for dem som søker asyl. I de praktiske råd til menigheter er tanken om barmhjertighet og nestekjærlighet framtrædende, samtidig som det bes om å finne løsninger som sikter mot å kunne avslutte kirkeasylet i de enkelte menigheter så fort som mulig. Den praktiske delen bærer preg av de konkrete utfordringene med kirkeasyl i året 1993.

I 1998 kom en veiledning til menighetene fra Mellomkirkelig råd om kirkeasyl som oppsummerer erfaringene fra kirkeasyl i Norge fra 1993 til 1998 under tittelen *Kirkeasyl – erfaringer, dilemmaer og veien videre* (Mellomkirkelig råd, 1998; Johansen, 2004, s. 69–76). Teksten refererer til forståelsen av kirken som hellig rom slikt det er presentert i skriv fra bispemøtet 1993. Det blir sagt at ut fra protestantisk teologi er det vanskelig å si at vigslende hus som kirker får et «spesielt hellig preg» (Mellomkirkelig råd, 1998), men at det er en utbredt og grunnfestet oppfatning i folket om kirken som et annerledes hus som skal møtes med ærbødighet og respekt. Kirkeasyl som beskyttelse blir knyttet til selve kirkerommet, kirkebygningen, som et annerledes rom. Denne tolkningen er i overensstemmelse med bispemøtets brev. I tillegg kommer nødvendigheten av å vise barmhjertighet i møte med mennesker i nød, som var og er et hovedmotiv for menighetene å gi kirkeasyl. Disse to tilnæringsmåtene bør ifølge veiledningen ikke settes opp mot hverandre, men betraktes som supplerende. «Kirkehuset som 'hellig sted' er selve forutsetningen for kirkeasylet og for at menigheter kan vise barmhjertighet mot dem som søker tilflukt der» (Mellomkirkelig råd, 1998).

Med tanke på norsk lov nevner veiledningen at den gjelder overalt, og at det er tvilsomt å kunne betrakte «hellig rom» som et sted utenfor

myndighetens område. Men siden myndighetene har bestemt seg for å ikke gå inn med makt i kirker, oppstår et rettslig vakuum, og kirkeasylet blir betegnet som et «rettstomt rom» (Mellomkirkelig råd, 1998). Som forsvaret for myndighetens praksis rundt kirkeasyl blir det anført at det finnes mange tilfeller hvor lovlig fattede vedtak ikke blir effektuert, noe som også er tilfelle ved kirkeasyl. Når det gjelder definisjonen av kirke som hellig og fredet rom, presiserer teksten at det gjelder hele kirkehuset, ikke bare gudstjenesterommet i en kirke dersom kirkebygningen har flere rom, og slik ble det også betraktet av myndighetene.

I 2014 gav et utvalg fra Mellomkirkelig råd ut *En betenkning om kirkeasyl* (Mellomkirkelig råd, 2014). Bakgrunnen for betenkningen var noen endringer i lovverket med en innstramming av asylpolitikken og regjeringserklæringen fra 2013, hvor det ble nevnt at kirkerommet ikke skulle brukes til kirkeasyl. Betenkningen gjentar i stor grad det som ble sagt i brevet fra biskopene i 1993 og veiledningen om kirkeasyl fra Mellomkirkelig råd fra 1998. Utover det har teksten en tydelig tredeling om begrunnelser for kirkeasyl (Mellomkirkelig råd, 2014, s. 5–7). Den første begrunnelsen eller tilnærmingen er en gjentakelse av argumentet med kirken som et hellig sted med respekt for kirkefreden som konsekvens. Utvalget peker på at også i lutherske kirker i Norge har det vært en århundrelang tradisjon med kirkefred og ønske om å skjerme kirkerommet fra makt- eller voldsutøvelse, noe som blir synlig med våpenhuset i inngangen til kirken. Den andre begrunnelsen ligger i menneskeverdet og kirkenes diakonale oppdrag. Utvalget argumenterer her for kirkeasyl ut fra den kristne kjærlighets- og barmhjertighetstanken som knytter asylsøkere til menigheten og menighetsrådets ansvar, og ikke først og fremst til selve kirkebygget. Den tredje begrunnelsen ligger i en økt rettssikkerhet ved kirkeasyl. I kirkeasyl kan asylsøkere få hjelp til å bedre forstå sine rettigheter og selve asylprosessen, hvordan de på rett måte kan søke om asyl, få forklart hvordan de skal gå fram og lignende. Betenkningen gjentar at kirkeasyl ikke er en kirkelig ordning og at kirkerommet ikke er unndratt norsk lov.

En gjennomgang av de tre presenterte dokumentene, ett fra biskopene og to fra Mellomkirkelig råd, viser en tydelig støtte for begrunnelsen for kirkeasylet i kirken som hellig rom med en forventning om å respektere

kirkefreden. Det ble kort sagt begrunnet som en gammel kirkelig og førkirkelig tradisjon, men uten lovfestet rett i et moderne demokratisk samfunn. Som et viktig grunnlag blir folkets bevissthet om det hellige rom med respekt for kirkefreden nevnt. En annen begrunnelse ligger i det kristne barmhjertighetsbudet, som også kan kalles nødhjelpsprinsippet. Begge begrunnelsene blir brukt i argumentasjonen og skal utfylle hverandre. Men det er en særlig vektlegging på det første aspektet, kirken som hellig rom, i de nevnte dokumentene. En undersøkelse av KIFO om *Kirkeerfaring med kirkeasyl* i året 1993 støtter denne observasjonen, men viser i tillegg at barmhjertighets- eller nødhjelpsargumentet dominerte klart i menighetsrådene som argument for kirkeasyl (Vetvik & Omland, 1997). Det viser en diskrepans mellom begrunnelsen for kirkeasyl i de teologiske dokumentene og i menighetene. I denne retningen går også vedtaket om kirkeasyl i Hønefoss 2019 for den afghanske familien, at menighetsrådet skulle støtte familien til saken var endelig avgjort (Vårt Land, 2019, s. 4).

De norske myndighetenes holdning og begrunnelse

På grunn av bølgen med kirkeasylsøkere i 1993 og etter innspill fra kirkelig hold sendte Justis- og politidepartementet den 05.07.1993 et brev med retningslinjer om kirkeasyl til politiet. Det heter blant annet:

Utgangspunktet er at lovlig fattede vedtak skal effektueres av politiet – om nødvendig med makt. At asylsøkere søker tilflukt i kirker reiser særlige problemer. I slike tilfeller er det nødvendig med en dialog mellom politiet og de kirkelige ansvarlige med sikte på en frivillig avvikling av ordningen. Av respekt for kirken er det som hovedregel ikke aktuelt for politiet å gå inn i kirker og bedehus for med makt å hente asylsøkere som skal sendes tilbake til hjemlandet. Tilsvarende vil i utgangspunktet gjelde hvis asylsøkere har søkt tilflukt i kirkebygg tilhørende trosretninger utenfor den norske kirke. (Oslo Bispedømmeråd, 1996, vedl. 2 s. 87)

I samme skriv blir det også nevnt at dersom asylsøkere har søkt tilflukt i andre lokaler som er tilknyttet kirken, som menighetshus, kan det ikke

utelukkes at politiet går inn i slike bygninger (Oslo Bispedømmeråd, 1996, vedl. 2 s. 87).

Retningslinjene tar utgangspunkt i det faktum at asylsøkere i 1993 søkte tilflukt i kirker, bedehus og kirkebygg både innenfor og utenfor Den norske kirke, og angir som hovedregel at politiet ikke går inn i slike bygninger for å hente asylsøkere med makt. Dette gjelder «av respekt for kirken». Dette brevet viser også at bestemte bygninger forstås som kirkerom, men ikke alle rom eller hus som er tilknyttet kirken. Forestillingen om kirken som et hellig hus som et vernet området ligger bak i denne presiseringen.

Mens denne forordningen og den noe senere fellesuttalelsen fra regjeringen og kirkeledelsen i november 1993 var tilstrekkelig også de neste to årene, kom en ny, mindre kirkeasylbølge i 1996. Den satte i gang en ny politisk diskusjon om hvorvidt og under hvilke omstendigheter politiet kunne gå inn i kirker for å hente kirkeasylanter. I 1998 kom et forslag fra noen stortingsrepresentanter fra Fremskrittspartiet (FrP) om «å avvikle systemet med kirkeasyl slik at politiet gis adgang til å pågripe personer uavhengig av bakgrunn, lovbrudd og hvilken bygning de oppholder seg i» (Stortinget, 1998a; Harris-Christensen, 2006, s. 11f). Om dette forslaget utarbeidet justiskomiteen en innstilling til Stortinget som grunnlag til debatt og vedtak om forslaget i Stortinget. Til komiteen sendte justisminister Aud-Inger Aure et brev hvor hun blant annet pekte på at kirkeasyl er et begrep som er definert og innført av kirken, og ikke et juridisk begrep. Hun presiserte videre at norsk lov gjelder innenfor kirkenes bygninger, og at disse derfor ikke er et «rettstomt rom» (Stortinget, 1998a).³ Justisministeren anser kirkeasylet som en uheldig ordning som fungerer urettferdig, men at det er kirken som har ansvar for den og at «Justisdepartementets ansvar begrenser seg til beslutningen om å respektere kirkefreden i de tilfeller kirken krever det» (Stortinget, 1998a). Hun råder til å fortsette med den gjeldende ordningen. Komiteen slutter seg i innstillingen stort sett til justisministerens synspunkt. Ellers viser komiteen til at kirkeasyl er en svært gammel ordning som forsvant i Norge med reformasjonen, men som ble aktuell igjen de siste årene på grunn av

3 Brev til justiskomiteen fra Justisdepartementet v/statsråden, datert 17. november 1998. Stortinget 1998a. Dette imot Mellomkirkelig råd 1998, som beskriver kirkeasyl som et rettstomt rom.

asylsøkere. Komiteen peker på vanskeligheter med å bestemme «hva som kan regnes som gudshus, 'det hellige rom' og verdslige bygninger i kirkens eie» (Stortinget, 1998a). Ellers blir det vist til praksisen at av respekt for kirkefreden har politiet ikke gått inn i kirker for å hente ut asylsøkere med makt mot kirkens vilje, og at dette bare skal skje etter ønske fra kirken selv. Komiteens flertall mener at kirkeasyl hører til kirkens indre selvstyre uten innblanding av staten, men savner en avklaring fra kirkens side om hva kirkeasyl betyr og innebærer. For øvrig ser komiteens flertall ikke grunnlag for en avvikling av systemet med kirkeasyl, siden det ikke var innført et slikt system fra myndighetens side fra før.

I debatten i Stortinget den 14.12.1998 om forslaget var det stor enighet om at selve kirkeasylet har ingen plass som en legal ordning i et demokratisk rettssamfunn.⁴ Men med unntak av representantene fra FrP var debatt deltakerne også enige om å vise respekt for kirkefreden og ikke la politiet med makt gå inn i hellige rom, og støttet innstillingen fra justiskomiteen. En av debattantene, Ane Sofie Tømmerås (Arbeiderpartiet), gikk sterk inn for å bevare kirkefreden, og tolket kirkefreden som den «spesielle roen og freden som hersker i et kirkerom» som også ikke spesielt religiøse kjenner når de er i en kirke (Stortinget, 1998b, s. 1220). På spørsmålet fra Øystein Hedstrøm (FrP) om også ikke kristne hellige rom som moskéer, synagoger eller buddhistiske templer skal ha det samme krav på kirkefred, svarte representanter fra de andre partiene positivt (Stortinget, 1998b, s. 1223–1226). Kirkefred skulle med andre ord gjelde hellige rom fra ulike religioner. Angående politiets innmarsj i et kirkehus viste Inge Lønning (Høyre) til okkupasjonstiden 1940–45 som den eneste perioden der dette skjedde i moderne norsk historie. Han innrømmet at det er inkonsekvent at politiet ikke marsjerer inn i kirkehus når de gjør det i alle andre hus, men at denne inkonsekvensen viste at Norge fortsatt er en kulturnasjon (Stortinget, 1998b, s. 1231). Under avstemningen voterte 81 for komiteens innstilling og 15 for FrPs forslag.

Debatten og vedtaket på Stortinget om kirkeasyl viser en spenning mellom tanken om kirkeasylordningen og praktisk håndtering. Selve kirkeasylet blir av alle partier sett på som en gammel ordning som ikke

4 Denne saken ble debattert og fattet et vedtak over den 14.12.1998, se Stortinget, 1998b.

hører hjemme i et moderne demokratisk rettssamfunn som Norge, og at det ikke finnes rettstomme rom, inklusive kirkelige bygninger. Samtidig er alle partiene bortsett fra FrP enige om at kirkeasyl er en kirkelig praksis som kirken har ansvar for. Med hensyn til kirken som hellig rom og til kirkefreden avstår myndigheten i utgangspunktet å gå inn i kirkelige rom med makt for å hente ut kirkeasylanter. Debatten viser videre at praksis med kirkeasyl og tanken om kirkefreden må kunne gjelde for hellige rom også fra andre religioner enn kristendom. Hvilke konkrete rom eller bygninger som er inkludert i denne forståelsen av kirkefreden, blir ikke direkte diskutert.

Knapt tre måneder etter debatten om kirkeasyl, den 04.03.1999, sendte justis- og politidepartementet nye kirkeasyl-retningslinjer til politiet som avløste retningslinjene fra 1993. (Det kongelige justis- og politidepartement, 1999). Dette brevet må ses som en konsekvens av stortingsdebatten og hendelser om kirkeasyl i ulike rom. Retningslinjene fra 1999 er en konkretisering og utvidelse fra retningslinjene fra 1993. Vi finner den samme formuleringen om at det ikke er aktuelt for politiet å gå inn i kirker, bedehus og kirkebygg tilhørende trosretninger utenfor den norske kirke, og at det ikke kan utelukkes at politiet går inn i andre lokaler tilknyttet til kirken, som for eksempel menighetshus. I brevet fra 1999 blir det presisert «at 'kirkens rom' er avgrenset og f.eks. ikke gjelder for leiligheter eller aktivitetsrom utenfor kirken» (Det kongelige justis- og politidepartement, 1999). Denne setningen fikk senest i februar 2018 aktualitet da politiet hentet den allerede omtalte afghanske familien fra lokalene til Frimenigheten Nytt Liv i Fitjar (Sybakmoen, 2018). Politiet selv forsvarte handlingen med at lokalene til Frimenigheten ikke kunne defineres som «kirkens rom», men som forsamlingshus som ble benyttet til bolig. Diskusjonen gikk etterpå ut på om lokalene i Frimenighetens tolkning ble oppfattet som en kirke og dermed var beskyttet ved instruksene om kirkeasyl (Sybakmoen, 2018).

En annen viktig setning i retningslinjene presiserer at personer som har søkt asyl i kirker kan pågripes når de oppholder seg utenfor den bygningen de har søkt tilflukt i (Det kongelige justis- og politidepartement, 1999).⁵ En slik hendelse hadde skjedd i september 1993 da to

5 Barn under 18 år med foreldre i kirkeasyl er unntatt.

kosovoalbanere ble pågrepet av politiet utenfor Baptistkirken i Oslo, hvor de hadde søkt asyl. Denne pågripelsen ble forsvart med at å respektere kirkefreden bare gjaldt innenfor kirkens vegger. Både pastoren i Baptistkirken og Norsk Organisasjon for Asylsøkere (NOAS) mente derimot at det var et overgrep mot kirkeasylet siden de to personene bare skulle bli flyttet fra én kirke til en annen (Aftenposten, 1993). Med retningslinjene fra 1999 ble en slik inngripen rettfærdiggjort. Noe som ikke ble avklart i brevet fra 1999, er om også andre religioner enn kristendom er inkludert i forståelsen av kirkefred med deres hellige hus, siden retningslinjene i 1993 og 1999 taler om kirkebygg av trosretninger utenfor den norske kirke. Kan for eksempel en moské eller en synagoge betegnes som «kirkebygg»? Retningslinjene fra 1999 har dessuten en egen del om anmeldelse fra kirken eller anmodning om politiets bistand til å hente ut personer fra kirkeasyl (Det kongelige justis- og politidepartement, 1999).

Myndighetenes stilling til kirkeasyl er entydig på at det i norsk lov finnes intet rettsomt rom, og at alle lover gjelder også for kirkebygninger og andre hellige hus. Dermed kunne politiet ifølge loven hente asylsøkere fra kirkebygg med makt. Men det betyr ikke at staten er forpliktet til å gjennomføre det som er rett og mulig ifølge lovverket. Av respekt for kirkefreden og en oppfatning i folket om hellig rom som vernet rom velger myndighetene å avstå fra å hente asylsøkere fra kirker og andre hellige hus med makt dersom ikke kirken selv ønsker det. Politiinstruksen om kirkeasyl viser at myndighetene har valgt en kooperativ linje i forhold til kirken med dialog i stedet for å utøve makt. For å se om denne forståelsen av kirkebygg som hellig og fredet rom i befolkningen og politiets passive rolle i forhold til kirkeasyl er særskilt for Norge, vil jeg kort sammenligne det med situasjonen i Tyskland og Frankrike.

Tyskland er en føderalstat hvor de enkelte delstatene (*Bundesländer*) har en stor grad av uavhengighet på bestemte områder, for eksempel også ved håndtering av kirkeasyl. En omfattende avhandling om kirkeasyl i Tyskland på 1980- og særlig på 1990-tallet viser en stor overensstemmelse i de tyske delstatene med norsk praksis når det gjelder politiinnsats i kirker (Morgenstern, 2003). Undersøkelsen viser at politiet hadde en passiv holdning i de aller fleste – flere hundre – tilfeller med kirkeasyl i de siste to tiår før årtusenskiftet (Morgenstern, 2003, s. 183). Myndighetene i de

enkelte delstatene avstår prinsipielt fra politiaksjoner i kirkebygg ved kirkeasyl (Morgenstern, 2003, s. 247). Dette gjelder på tvers av partitilhørighet. I de tilfellene hvor politiet hentet asylsøkere med makt ut fra kirkelige hus, handlet det nesten alltid om bygninger eller leiligheter som ikke var «sakrale bygninger», og som dermed ble betraktet som utenfor kirken og hellig rom. Det gjelder først og fremst mindre kristne trossamfunn hvor rom eller bygninger ikke var synlige som sakrale rom (Morgenstern, 2003, s. 178–182). Denne praksisen viser en påfallende overenstemmelse med norsk praksis og forståelse av kirkelige eller hellige rom. På spørsmålet om begrunnelsen for denne praksisen svarer myndighetene i Tyskland med respekt og ærefrykt for kirkelige bygninger, med å ta hensyn til kirkerommets karakter som rom for andakt og tilbedelse, eller med en kulturtradisjon om at et gudshus er et annerledes hus (Morgenstern, 2003, s. 247). Her er det tydelig at det tenkes på sakrale bygg som skiller seg ut og er synlige som kirkebygning. Ikke-kristne trossamfunn med hellige hus blir ikke tematisert.

Et kort blikk til Frankrike viser et ganske annerledes bilde. Av de cirka 2500 kirkeasylantene i Frankrike på 1990-tallet ble rundt 2000 hentet ut av kirkene av politiet, rundt 80 prosent. Et spektakulært eksempel var kirkeasylet i kirken Saint-Bernard i Paris når politiet hentet omtrent 300 afrikanere ut fra kirken. Kirkedørene var stengt med barrikader, og politiet knuste kirkedørene ved hjelp av øks (Morgenstern, 2003, s. 325–325). Selv om dette var en ekstremt voldelig episode, viser den at statsmakten bruker politiet uten skrupler til å hente kirkeasylanter ut av kirker. En hovedgrunn for denne praksisen ligger ifølge undersøkelsen i det strenge skillet mellom stat og kirke hvor kirken blir sett på som en privat institusjon, og religion som et privatanliggende (Morgenstern, 2003, s. 337). Politiaksjonene i Frankrike skapte protester og demonstrasjoner, men myndighetene viser lite eller ingen respekt for hellige rom i tilfeller med kirkeasyl. Protestene viser imidlertid at holdningen i befolkningen er en annen enn i staten.

For å kunne forstå bedre hvorfor denne tanken om kirken som hellig rom og respekt for kirkefreden åpenbart er så sterkt forankret i befolkningen som en lang tradisjon, skal jeg i det følgende gi en kort gjennomgang av hvordan forestillingen om kirken som et hellig hus eller sakralbygg utviklet seg.

Kirken - fra husfelleskap til hellig bygg

I etableringsfasen av kristendommen, i førkonstantinsk tid, møttes kristne i små og ofte forfulgte grupper i private hjem til forsamlinger og gudstjenester. Etter hvert som menighetene vokste og en trengte større rom, ble det bygd egne gudstjenesterom, *domus ecclesiae*, gjerne i form av ombygde eller utvidede privathus. Selv om disse husene utelukkende ble brukt til kristne møter, var slike huskirker utvendig sett helt like med de andre husene i området, særlig på grunn av de kristnes situasjon på denne tiden. Slike hus i Roma til kirkelig bruk fikk betegnelsen tittelkirke, fordi eierens navn (*titulus*) ble skrevet på inngangsdøra (Beyer, 2009, s. 31). Den konstantinske vending på 300-tallet med innføringen av kristendom som statsreligion i Romerriket hadde store konsekvenser for kirkebygg. Fra nå av skulle kirkene være synlige og markante bygninger. Men forbildet for kirkearkitekturen ble ikke religiøse bygg som templer, men en romersk administrasjonsbygning, basilikaen. På denne måten ville en både markere avstand til hedensk gudsdyrkelse og nærhet til den romerske statsforvaltningen (Olsen, 2013, s. 32–34; Schwebel, 2006). Den langstrakte basilikaformen ble som kirkebygg tilpasset kirkens behov og teologi, med et skille mellom et profant og et hellig område i kirkerommet. Biskopen som statens embetsmann hadde nå samme plassering som en keiser eller guvernør i den sekulære basilikaen. En annen byggeform fra Romerriket var sentralbygget med en kuppel over rommets sentrum. Tidlig ble basilikaen den typiske kirkeformen for den vestlige kirken og sentralkirken for den østlige kirken (Olsen, 2013, s. 34–35).

Ved å ha bygninger som utelukkende var forbeholdt gudstjenester, fikk kirkene fra konstantinsk tid av en status som hevet kirkene over «vanlige» private hus. Men en annen viktig faktor var kirkebyggets topografi, plassering. Allerede under Konstantin ble Jerusalem-området, som hørte til Romerriket, en fremragende plass for kirkebygging på grunn av Jerusalems og Palestinas betydning for kristne. På sentrale steder som var relatert til hendelser i Jesu liv, ble kirker opprettet, først i Betlehem (Fødselskirken), så ved Golgata (Gravkirken) i Jerusalem. Også andre steder som Oljeberget, Betania og flere steder i Jerusalem som var relatert til hendelser i Jesu liv, ble kirker bygd. Disse kirkene ble dermed også viktige minnesmerker (*mnemotop*) for kristne pilegrimer (Beyer, 2009,

s. 26–30). På lignende måte ble kirker i Roma bygd på steder som hadde stor betydning for kristne, i første rekke martyrgrever. Kirkens alter ble, som nattverdbordet, bygd over martyrgreven, og dermed ble en nær relasjon mellom martyrgrev og kirkens alter konstitutivt (Tschudi-Madsen, Kværne & Groth, 2019).⁶ Valg av plasseringen av kirkebygget i nærheten av sentrale hendelser i Jesu liv i Jerusalem og over martyrgrever i Roma hevet kirkebygget over et kristent forsamlingshus til et «hellig hus».

I Mellom-Europa i tidlig middelalder ble kirkene bygd i nærheten av martyrgrever, men også på førkristne hellige steder, fordi de var kjente og ble oppsøkt av folk, og på strategisk viktige steder som i midten av byen eller på en godt synlig opphøyet plass. Men hvordan kunne man bygge en kirke hvor det ikke fantes martyrgrever? Løsningen var at i slike tilfeller «ble noen ben av en martyr, senere relikvier av helgener i alminnelighet, lagt under eller inn i selve alteret» (Tschudi-Madsen, Kværne & Groth, 2019). Fra slutten av 500-tallet var det lovpålagt at hvert kirkebygg måtte ha et alter av stein med relikvier i eller under det, og denne praksisen gjelder fortsatt i Den katolske kirke (Beyer, 2009, s. 60).⁷ Med tabernakelet og oppbevaringen av hostien som Kristi legeme siden 1400-tallet styrket en kirken som hellig rom. Dessuten ble alle kirkene innviet av biskopen.

Fra tidlig middelalder ble kirkebygget plass for helgentilbedelse, gudstjenester med utdeling av sakramentene, og stedet for ritualer som dåp, vigsel, begravelse. Men kirkebygget ble også, og ikke minst, det synlige symbolet for kristendommen som statsreligion (Beyer, 2009, s. 33–34).

Investiturstridens utgang på begynnelsen av 1100-tallet hadde også konsekvenser for kirkebygningene i juridisk forstand. Investiturstriden gikk på om keiseren eller paven hadde rett til å utnevne biskopene og å utstyre dem med insigniene ring og stav. Etter Worms-ediktet fra 1122 hadde pavekirken større makt og selvstendighet overfor keiseren (Investiturstriden, 2018). Kirkene ble et fredet området hvor keiseren eller makthaveren ikke hadde adgang i juridisk forstand, kirken hadde

6 Av martyrgrever i Roma bør spesielt nevnes de fra Peter, Paulus og Laurentius, se Beyer, 2009, s. 31.

7 Se også <https://www.kirche-und-leben.de/artikel/was-sind-reliquien>. Hentet 22. november 2019.

immunitet.⁸ Gjennom hele middelalderen står i Den romersk-katolske kirke forståelsen av kirkebygget som Guds hus (*domus Dei*) (White, 2001, s. 1145) sentralt, med alteret med relikvie, sakramentsforvaltning som hellig handling og tabernakelet i fokus. Både kirkebyggets utsmykking, størrelse og gjennom tidene varierende byggestil forsterket denne opplevelsen av kirkebygget som et hellig hus.

Med Martin Luthers kritikk av den romersk-katolske teologien og gudstjenesten ble også forståelsen av kirkebygget problematisert og reformert. Luther var ikke særlig opptatt av selve kirkebygget, men av kirkebyggets praktiske betydning og funksjon, til feiringen av gudstjenester. Kirkebygget skulle for han være et rom hvor Jesus Kristus taler til menigheten ved sitt ord og menigheten taler til han i bønn og lovsang (Beyer, 2009, s. 83f). Luther kritiserte sterkt et skille mellom presteskapet og «vanlige» kristne, og han ville dessuten fjerne alt som kunne formørke den rette gudstjenesten, der forkynnelsen av Guds ord var det sentrale. Til dette hørte blant annet både kirkeklokker, orgel, bilder, alter, røkelse og prosesjoner. Med Luthers vektlegging av kirkerommets funksjon ble den nytestamentlige og førkonstantinske forståelsen av kirke som menighetshus, *domus ecclesiae*, fornyet.

Etter reformasjonen ble dermed to ulike forståelser av kirkebygget proklamert. På den ene siden det katolske synet om kirkebygget som hellig hus og på den andre siden det lutherske hvor kirkerommet bare kan kalles hellig gjennom den hellige bruken, selve gudstjenesten.⁹ En «klassisk» evangelisk formulering fra 1951 slår fast at evangelisk gudstjeneste kan i utgangspunktet bli feiret overalt, i hvert rom og også i naturen. Men ut fra praktiske hensyn trenger en menighet et kirkebygg som skal være bygd slik at Guds ord kan bli forkynt og sakramentene bli delt ut, og dermed skille seg fra andre rom som har profane formål (fra Rummelsberger Richtlinien für den Kirchenbau, 1951, i Herbst, 2009, s. 252). Trenden de siste tiårene gikk også i evangelisk kirkebygging tilbake mot entydige og

8 «Für das Mittelalter ist die Auffassung von der Heiligkeit und Unantastbarkeit kirchlicher Gebäude (Immunität) grundlegend.» Beyer, 2009, s. 72. Se også Naumann, 2013, s. 37.

9 «Heilig war eine Kirche für ihn [Heinrich Bullinger (1505–1575)], 'sofern sie durch den heiligen Gebrauch – und das heißt durch den gottesdienstlichen Gebrauch der Gemeinde – geheiligt wird.' Sahli & Wüthrich, 2007, s. 16,

gjenkjennelige kirkebygg bare til bruk for gudstjenestelige formål, som også kan inkludere andakt, stillhet, meditasjon, kirkemusikk og lignende. Kirkerom ble gjenoppdaget som hellig rom også i evangelisk teologi, men ikke uten motstand.¹⁰

Kirkeasyl og kirken som hellig hus

Praksisen med kirkeasyl har røtter tilbake til Det gamle testamente og den greske antikken, hvor en søkte beskyttelse på et hellig sted (Grefen, 2001, s. 25–28; Morgenstern, 2003, s. 39–60; Mellomkirkelig råd, 2014, s. 4). På 300- og 400-tallet ble kirkeasyltanken kirkerettslig utformet og vedtatt på konsilet i Orange i 441. Kirkeasyl ble begrunnet med *loci reverentia* og *intercessio*, som var to opprinnelig selvstendige begrunnelser. *Loci reverentia*, stedets verdighet, hadde sitt grunnlag i antikkens tanke om beskyttelsen av det sakrale, av tempelet. Hellige steder ble betraktet som fredet område med beskyttelse for dem som søkte tilflukt der, og et sted med fravær av vold. Dette ble nå overført til kirkebygg og lovfestet. *Intercessio*, bistandsplikt, var basert på den kristne tanken om nestekjærlighet og barmhjertighet. En asylsøker eller flyktning kunne be kirken om beskyttelse, og så var det biskopen som gikk inn for den forfulgte foran øvrigheten. Uansett om personen var skyldig eller uskyldig, tok kirken på seg ansvaret for å be for vedkommende om en barmhjertig dom. Inntil dommen var denne personen under kirkens beskyttelse (Grefen, 2001, s. 30–34; Morgenstern, 2003, s. 61–80). Slik var kirkeasyl en mulighet for å vinne tid i en prosess både for de beskyldte personer og øvrigheten for å komme til en rettferdig dom. I høymiddelalderen ble asylloven videre utarbeidet og fastlagt i kirkens kanoniske lov, med beskyttelse både for kristne, jøder, hedninger og heretikere, med noen få unntak (Grefen, 2001, s. 44–46).

Med reformasjonen ble synet på kirkens hellighet endret, og den protestantiske teologien avviste både prestens og kirkebyggets hellighet, slik at kirkeasyl på basis av *loci reverentia* (stedets verdighet) ikke lenger

¹⁰ Se for eksempel den tyske teologen Manfred Josuttis (1998, s. 34–43), som karakteriserer kirkerommet som hellig rom. Se også Beyer, 2009, s. 17. Kritisk til dette ytrer seg Schwebel, 2006. Se også Sendler-Koschel, 2016, s. 139–175.

hadde noe teologisk fundament. *Intercessio*, bistandsplikten, ble derimot opprettholdt som begrunnelse for kirkeasyl også i de evangeliske kirkene og i evangelisk teologi (Reuter, 2003, s. 128–130). Med opplysningstiden ble den katolske kirkeloven endret og kirkeasyl bare begrunnet med den kristne bistandsplikten (Grefen, 2001, s. 47–51, 141f). I den aktuelle teologiske diskusjonen avviser både den evangeliske og den katolske teologien tanken om kirkeasyl med begrunnelsen i det hellige rom (Grefen, 2001, s. 141f). I den katolske kirkeretten (*Codex Iuris Canonici*) ble i 1983 bestemmelsen om kirkeasyl basert på stedets verdighet slettet (Herler, 2004, s. 67–79). I en veiledning om kirkeasyl fra 2019 av de katolske biskoper i Tyskland blir også kirkeasyl basert på stedets verdighet avvist og bare begrunnet med den kristne barmhjertighetstanken (Sekretariat der Deutschen Bischofskonferenz, 2019, s. 9f).

Oppsummering

Fenomenet kirkeasyl er kjent allerede fra oldkirken, men fikk fornyet aktualitet i Norge og flere andre land i begynnelsen av 1990-tallet med mange asylsøkere som søkte tilflukt i kirker. Kirkeasylbølgen med kosovoalbanere i Norge i 1993 kom uforberedt på både kirkeledelsen, menigheter og myndighetene. Initiativtakerne til kirkeasyl kom fra ikke-kirkelige støttegrupper for asylsøkere som initierte kirkeasyl med stor mediedekning. Etter flere måneder med etter hvert mange hundre asylsøkere i mange forskjellige menigheter ble myndighetene og kirkeledelsen i Norge enige om en avtale som sikret alle kosovoalbanske asylsøkere en ny og sjenerøs behandling av søknadene slik at nesten alle kirkeasylsøkere forlot kirkerommene i slutten av 1993. Jeg spurte etter begrunnelsen for og legitimeringen av kirkeasylet fra kirkeledelsen og praksisen med begrunnelsen av regjeringen i forhold til kirkeasylanter. Undersøkelsen viste at offisielle kirkelige dokumenter brukte som hovedargument for kirkeasyl kirkerommet som hellig hus og fredet område som gir beskyttelse for mennesker som søker tilflukt der. Det ble slått fast at kirkeasyl er ingen lovfestet rett, men har røtter langt tilbake i folkets bevissthet. Barmhjertighets- eller nestekjærlighetsargumentet supplerer begrunnelsen for kirkeasylet. Denne begrunnelsen sto dessuten sentralt i menighetene som innvilget

kirkeasyl. Fra regjeringens side ble kirkeasyl sett på som en uheldig og urettferdig ordning uten juridisk grunnlag. Samtidig ble politiet instruert om av respekt for kirkefreden å ikke gå inn med makt i et kirkebygg eller bedehus for å hente asylsøkere dersom ikke menigheten selv ønsket det. Både denne instruksjonen og debatter i Stortinget viste at forestillingen i folket om et hellig rom som fredet området fortsatt var så viktig at en avsto å anvende norsk lov i kirkelige bygg. Definisjonen av kirkelige eller hellige rom som er fredet for inngripen av politiet viste seg å være vanskelig i enkelte tilfelle. Entydig er denne forståelsen bare ved kirkebygg som står tydelig fram som kirker. Et blikk til Tyskland viste den samme politipraksisen og myndighetens forståelse om kirker som fredet område som i Norge. Et klart mer distansert forhold mellom stat og kirke viste seg i Frankrike, hvor politiet i mange tilfeller hentet asylsøkere med makt ut av kirker, men der også med delvis mye protest fra befolkningen og media.

En historisk gjennomgang av kirken som byggverk har vist at kirkebygninger allerede fra 300-tallet, når kristendom ble statsreligion, fikk status som hellige rom, gjerne plassert ved en martyrgrav eller senere med relikvier under alteret for å vise kirkens hellighet. Forståelsen av kirken som hellig hus ble derimot avvist av de protestantiske kirkene etter reformasjonen. Praksisen med kirkeasyl kunne parallelt med denne utviklingen aldri ha en teologisk begrunnelse av kirkebyggets hellighet, *loci reverentia*, i evangelisk teologi. I nyere tid ble også i katolsk teologi begrunnelsen for kirkesayl med kirkerommets hellighet avvist. Derimot sto og fortsatt står begrunnelsen for kirkeasyl ut fra nestekjærlighet med bistandsplikt, *intercessio*, for mennesker i nød sentralt.

Selv om forestillingen om kirkebygg som et hellig og fredet sted ikke kan begrunnes teologisk, står tanken om kirkebygget som et annerledes, hellig hus fortsatt sterkt i befolkningen i Norge og mange andre land. Denne ærefrykten er også grunnlaget for myndigheter til å avstå å gå inn i kirker med politimakt. Observasjonen av en utbredt forestilling om kirken som hellig rom blir også støttet av praksisen med at kirkebygg i hele verden, særlig gamle og ærverdige bygninger, trekker til seg mange mennesker/turister som besøkende, enten på grunn av kunstinteresse eller ærefrykt, eller en lengsel etter spiritualitet, fred, ro, besinnelse, andakt eller et møte med Gud.

Litteratur

- Aftenposten. (1993, 09. september).
- Beyer, F.-H. (2009). *Geheiligte Räume: Theologie, Geschichte und Symbolik des Kirchengebäudes*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Det kongelige justis- og politidepartement (1999). Kirkeasyl-retningslinjer fra 04. mars 1999. Hentet 4. april 2020 fra https://filternyheter.no/wp-content/uploads/2018/02/Kirkeasyl_retningslinjer.pdf
- Grefen, J. (2001). *Kirchenasyl im Rechtsstaat: Christliche Beistandspflicht und staatliche Flüchtlingspolitik. Kirchenrechtliche und verfassungsrechtliche Untersuchung zum sogenannten Kirchenasyl in der Bundesrepublik Deutschland*. Berlin: Duncker & Humblot.
- Harris-Christensen, H. (2006). *Kirkeasyl i grenseland: Lokal erfaring med kirkeasyl som territorialitet* (Masteroppgave). Institutt for geografi, Universitetet i Bergen.
- Herbst, W. (1992) (Red.). *Evangelischer Gottesdienst. Quellen zu seiner Geschichte*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Herler, G. (2004). Kirchliches Asylrecht und Kirchenasyl im demokratischen Rechtsstaat. Würzburg. Hentet 8. april 2020 fra https://opus.bibliothek.uni-wuerzburg.de/opus4-wuerzburg/frontdoor/deliver/index/docId/1020/file/Diss_PDF-Version_neu.pdf
- Investiturstriden. (2018). *Store norske leksikon*. Hentet 22. november 2019 fra <https://snl.no/investiturstriden>
- Johansen, H. (2004). *Kirkeasylets teologi: Et grasrotperspektiv* (Hovedfagsoppgave i religionsvitenskap). Universitetet i Tromsø.
- Josuttis, M. (1998). Vom Umgang mit heiligen Räumen. I T. Klie (Red.), *Der Religion Raum geben. Kirchenpädagogik und religiöses Lernen* (s. 34–43). Münster: LIT.
- Mellomkirkelig råd. (1998). Kirkeasyl – erfaringer, dilemmaer og veien videre. Hentet 8. april 2020 fra <https://kirken.no/globalassets/kirken.no/migrering/kirkeasyl.doc>
- Mellomkirkelig råd. (2014). En betenkning om kirkeasyl fra et utvalgt [sic] opprettet av Mellomkirkelig råd for Den norske kirke. September 2014. Hentet 8. april 2020 fra https://kirken.no/globalassets/kirken.no/aktuelt/filer-2014/kirkeasyl_betenkning_november_2014.pdf
- Morgenstern, M. (2003). *Kirchenasyl in der Bundesrepublik Deutschland. Historische Entwicklung – Aktuelle Situation – Internationaler Vergleich*. Wiesbaden: Westdeutscher Verlag.
- Naumann, B. (2013). *Heilige Orte und heilige Zeiten? Kirchenräume und Kirchenjahr*. Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt.
- Olsen, H. (2013). Teologi i stein: Hovedlinjer i kirkearkitekturens utvikling. I P. Repstad & E. Seip Tønnessen (Red.), *Hellige hus: Arkitektur og utsmykning i religiøst liv* (s. 29–57). Oslo: Cappelen Damm Akademisk.

- Oslo Bispedømmeråd. (1996). Kirkeasyl i Oslo Bispedømme 1993–94. Dokumentasjon og rapport fra en arbeidsgruppe. Oslo Bispedømme.
- Reuter, H.-R. (2003). Subsidiärer Menschenrechtsschutz. Rechtsethische Bemerkungen zur kirchlichen Asylgewährung. I W.-D. Just & B. Sträter (Red.), *Kirchenasyl: Ein Handbuch* (s. 126–137). Karlsruhe: von Loeper Literaturverlag.
- Sahli, M. & Wüthrich, M. D. (2007). *Wohnung Gottes oder Zweckgebäude: Ein Beitrag der Kirchenumnutzung aus evangelischer Perspektive*. Bern: Schweizerischer Evangelischer Kirchenbund.
- Schwebel, H. (2006). Kirchenbau, heiliger Raum und architektonische Gestalt. *Magazin für Theologie und Ästhetik* 42. Hentet 8. april 2020 fra <https://www.theomag.de/42/hs4.htm>
- Sekretariat der Deutschen Bischofskonferenz. (2019). Handreichung zu aktuellen Fragen des Kirchenasyls. 2., aktualisierte Auflage. Bonn.
- Sendler-Koschel, B. (2016). In *Kommunikation mit Wort und Raum: Bibelorientierte Kirchenpädagogik in einer pluralen Kirche und Gesellschaft*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Stortinget. (1998a). *Innstilling fra justiskomiteen om forslag fra stortingsrepresentantene Øystein Hedstrøm, Jørn L. Stang, Vidar Kleppe og Ulf Erik Knudsen om å avvikle systemet med kirkeasyl slik at politiet gis adgang til å pågripe personer uavhengig av bakgrunn, lovbrudd og hvilken bygning de oppholder seg i* (Innst. S. nr. 67 (1998–99)). Hentet 4. april 2020 fra <http://www.stortinget.no/inns/inns-199899-067.html>
- Stortinget. (1998b). *Forhandlinger i Stortinget nr. 78* [14.12.1998]. Sak nr. 8, s. 1218–1235. Hentet 5. april 2020 fra <https://www.stortinget.no/globalassets/pdf/referater/stortinget/1998-1999/s981214.pdf>
- Sybakmoen, J. (2018). Dette er politiets instruks om kirkeasyl. Hentet 24. november 2019 fra <https://filternyheter.no/dette-er-politiets-instruks-om-kirkeasyl/>
- Tschudi-Madsen, S., Kværne, P. & Groth, B. (2019). Alter. I *Store norske leksikon*. Hentet 17. november 2019 fra <https://snl.no/alter>
- Vetvik, E. & Omland, T. (1997). *Kirkeerfaring med kirkeasyl* (KIFO Rapport 4). Trondheim: Tapir.
- Vårt Land. (2019, 12. november).
- White, S. J. (2001). Kirchenbau III. Theologisch und praktisch-theologisch. I *Religion in Geschichte und Gegenwart*, 4. Auflage, sp. 1145–1147.